

V SLOVO GOSPODU BOŽU ZUANELLI, BENEŠKEMU DUHOVNIKU, ČEDERMACU IZPOD MATAJURJA

Šestega maja 2025 je Benečijo pretresla žalostna novica, da je v videmski bolnišnici umrl don Natalino Zuanella, spoštovani in priljubljeni gospod Božo, župnik Tarčmuna in Sovodnje. Težko je z besedami opisati težo te izgube in kako pomembna osebnost je bil g. Božo Zuanella kot dušni pastir, pisatelj, publicist, raziskovalec, premišljevalec in razumnik, do zadnjega predan Benečiji in njenim ljudem. V Sloveniji se premalo zavedamo, da je bil gotovo med najpomembnejšimi Slovenci našega časa.

Rojen je bil leta 1941 v vasi Bijače v dolini Nadiže, a je družina izvirala iz Matajurja in se je tja tudi vrnila. Tam je tudi g. Božo Zuanella živel od začetka sedemdesetih let prejšnjega stoletja, ko je postal župnik v Tarčmuni in v Sovodnji. Bil je zadnji duhovnik, ki je živel in deloval v Nadiških dolinah. V zadnjih letih je zaradi pomanjkanja duhovnikov sprejel maševanja tudi v drugih župnijah in neumorno izpolnjeval svoje poslanstvo, globoko prizadet zaradi usihanja slovenščine in beneškega narečja v cerkvi in nasploh v Benečiji. Vse življenje si je prizadeval za obstoj in razvoj beneške kulture in jezika, ohranjal je beneško narečje in slovenščino v cerkvi, spodbujal narodno ozaveščanje, raziskoval in pisal o zgodovinskih in kulturnih posebnostih Benečije. Širše je postal znan s knjigo *Gli anni bui della Slavia: Attività delle organizzazioni segrete nel Friuli orientale* (Zuanella in Qualizza 1996), ki je izšla pod psevdonimom NAZ in v slovenskem prevodu Marije Gorjup Posinkovič z naslovom *Mračna leta Benečije: Dejavnost tajnih organizacij v vzhodni Furlaniji* (Zuanella in Qualizza 1998). V njej sta skupaj z vrstnikom, msgr. Marinom Qualizzo, teologom, profesorjem in pisateljem ter prav tako neomajno zavzetim za dobrobit Benečije, razkrila raznarodovalno politiko tajne paravojaške organizacije po koncu druge svetovne vojne. Ta je vse, kar je bilo slovenskega, enačila s sovražnim komunizmom in Slovencem v Benečiji zagrenila življenje z ovajanji in s preganjanjem. S knjigo sta si nakopala mnogo nasprotnikov, sledila je tožba s procesom, ki se je vlekel nekaj let, končno pa sta bila oproščena. Njuna zasluga, da sta razkrila raznarodovalno dejavnost paravojaške organizacije, ki je zastupila ozračje v Benečiji in krepko pripomogla tudi k masovnemu izseljevanju iz teh krajev, je neprecenljiva.

G. Božo Zuanella in msgr. Marino Qualizza sta bila skupaj z msgr. Dionisijem Mateucigom in g. Mariom Gariupom v četverici izjemnih beneških duhovnikov, ki so v cerkvi v Benečiji in Kanalski dolini zadnji ohranjali slovensko besedo in neomajno skrbeli za kulturno identiteto Slovencev v

Videmski pokrajini. Četverica vrstnikov je ob 50. obletnici duhovniškega posvečenja 27. julija 2015 skupaj darovala zlato mašo v župnijski cerkvi v Špetru. Pridiga msgr. Marina Qualizze je bila polna ljubezni, skrbi in upanja za Benečijo (Dom 2015: 1). Žal sta se v naslednjih letih poslovila msgr. Dionisio Mateucig (2016) in g. Mario Gariup (2019). Maja 2025, le dobrih štirinajst dni po slovesu od g. Boža Zuanelle, se je poslovil tudi msgr. Marino Qualizza. Benečane je razžalostilo neusmiljeno spoznanje, da sta odšla poslednja čedermaca. V naslednji številki *Doma* je Ezio Gosgnach objavil tolažilni uvodnik z naslovom Čedermacu je še puno in v njem navedel besede samega msgr. Marina Qualizze, »de skarb za ukoreninjenje viere v slovensko kulturo muorejo prevzeti zaviedni in pametni laiki«, in povzel, »de za čedermace lahko štejemo vse naše ljudi, ki imajo par sarcu slovensko besiedo, ki so ponosni nanjo, ki jo tudi po

G. Božo Zuanella v cerkvi v Matajurju pripoveduje etnologom na ekskurziji po Benečiji (foto: Zora Slivnik, 1. 6. 2013).

* Mojca Ravnik, dr. etnologije, znanstvena svétnica Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU v pokouju; mojca.ravnik@zrc-sazu.si.

zapovedih katoliške Cerkve varjejo ku veliko bogatijo in jo gledajo prenesti na te mlade.« (Gosgnach 2025)

Spominjam se mnogih srečanj z g. Božom Zuanello, povezanih z mojim etnološkim delom v Benečiji. Imela sem čast in privilegij, da sem ga leta 1996, ko sem bila mentorica na Mladinskem raziskovalnem taboru za slovenske srednješolce v Italiji v vasi Mašera na pobočju Matajurja, osebno spoznala. Pred začetkom tabora smo ga z drugimi mentorji obiskali na njegovem domu v *Podorjehe* v vasi Matajur in ga vprašali, ali bomo mlade raziskovalce lahko pripeljali k njemu, da bi jim pripovedoval o Benečiji. Sama sem do takrat že prebrala nekatere njegove članke v *Novem Matajurju* in *Domu* in sem bila vesela, da ga bodo spoznali tudi mladi.

V prvih dneh tabora smo se z etnološko skupino res oglašili pri njem. Gostoljubno nas je povabil v hišo in zapletli smo se v pogovor. Zanimali so ga naši prvi vtisi, nato pa nam je spregovoril o zgodovini Benečije, vaški samoupravi pod Beneško republiko in poznejših prelomnih zgodovinskih obdobjih, vse od francoske do avstrijske in končno italijanske oblasti. Najzanimivejše so bile njegove razlage priimkov, hišnih in krajevnih imen, ki jih je že od osemdesetih let načrtno raziskoval in smo ga o njih spraševali. Tako nas je npr. zanimal priimek oz. hišno ime Cramar, *Kramar*, *Kramarčini*, on pa je vzel iz omare *Status animarum*, ga pred nami odprl in v njem poiskal priimek in hišno ime pri vpisu konkretne družine. Pojasnil nam je, da so bili v preteklosti mnogi prebivalci teh vasi kramarji, ki so hodili daleč v Avstrijo in na Ogrsko in od hiše do hiše *guzirali*, prodajali vsakovrstno kramo in tako pomagali preživljati družine; od tod izvirajo navedeni priimki, vzdevki in hišna imena. Glede priimka Crisnero, ki smo ga tudi srečali na terenu, pa je pojasnil, da gre za italijansko obliko priimka Križnar, to pa je bil priimek nekega Janeza iz župnije Bitnje pri Kranju, ki je s Kranjskega prišel ob koncu 18. stoletja, se oženil s tukajšnjim dekletom in naselil v Sovodnji, kjer so ga začeli imenovati *Kránjac*. To je postalo hišno ime in pozneje še toponim *Pri Kránjcu*. O obeh priimkih je pozneje objavil članka v seriji z naslovom *Priimki v občini Sovodnja* (Zuanella 1998; 1999). Tako je mladim raziskovalcem odkril povezavo med arhivskimi in terenskimi podatki in nas navdušil s svojima znanjem in človeško toplino.

Pozneje sem g. Boža Zuanello ob raznih priložnostih še večkrat srečala in ob tem opazovala njegovo povezanost z ljudmi in vpetost v njihova življenja. V zadnjih letih je v Matajurju živel skupaj z bratom Pasqualom, ki je duhovnik vzhodnega obreda in slikar ikon, skupaj sta obiskovala tudi cerkvene in druge prireditve.

Eden takih dogodkov je bil tudi *senjám*, vaški praznik v Matajurju 10. avgusta 2003, na god sv. Lovrenca. Cerkev v Matajurju je sicer posvečena mučencema sv. Gervaziju in sv. Protaziju, ki godujeta 19. junija, a ker imajo kmetje takrat veliko dela, so praznik prestavili na dan sv. Lovrenca.

Procesija sv. Marka v tarčmunski fari, postaja pri križu na poti med Ceplešiščem in Vartačo (foto: Mojca Ravnik, 25. 4. 2008).

Na ta dan leta 2003 je bila maša, prva po koncu večletne obnove cerkve, še zlasti slovesna. Somaševali so g. Božo Zuanella, msgr. Marino Qualizza, msgr. Mario Qualizza in g. Rinaldo Gerussi, kot strežnik pa g. Pasquale Zuanella. Cerkev je bila polna do zadnjega kotička, premajhna za vse, ki so želeli prisostvovati. Bogoslužje je potekalo v beneškem narečju, knjižni slovenščini in italijanščini, prepleteno je bilo s petjem ljudi v cerkvi in prisrčnimi nagovori g. Boža Zuanelle in msgr. Marina Qualizze, v katerih je prišla do izraza njuna bližina in povezanost s skupnostjo. Po maši je sledilo *tónkanje*, praznično pritrkavanje v cerkvenem zvoniku. Popoldne pa se je g. Zuanella sredi vasi pridružil domačinom v sproščenem druženju ob stojnicah s hrano in pijačo in med pripravami na večerni ples na trgu. Miha Peče je o prazniku sv. Lovrenca v Matajurju posnel video. (Peče 2003).

Leta 2008 sem se udeležila procesije sv. Marka v Zuanellovi tarčmunski fari. Potem ko so bile Markove procesije v preteklosti v Benečiji zelo priljubljene, so pred nekaj desetletji skoraj usahnile. Veliko ljudi se je izselilo, v zadnjem času pa so v mnogih župnijah ponovno oživele; tako je tudi na Tarčmunu. Izvirajo iz rimskih poganskih obhodov na 25. aprila in so namenjene varovanju posevkov pred žitno snetjo, krščanstvo pa jih je preneslo v bogoslužje na god apostola Marka, ki je zavetnik Beneške republike. 25. april je od konca druge svetovne vojne v Italiji državni praznik, dan osvoboditve, zato se lahko procesij udeležijo tudi ljudje, ki so se že odselili in se na ta dan spet srečajo z domačo tradicijo, kraji in ljudmi. Poti, ki so danes že zelo zaraščene, saj po njih nihče več ne hodi, domačini pred procesijo skrbno očistijo. Procesije se vijejo od vasi do vasi, skozi gozdove in preko polj, z molitvijo in s petjem litanij vseh svetnikov, s postanki za obrede ob oltarjih in z druženjem. Mnogi, ki živijo drugod, se za ta praznik vrnejo in odprejo domačo hišo, da se srečajo s starimi znanci in prijatelji. Za starejše ljudi so današnje procesije bolj družabni dogodek in družinski izlet v naravo, čeprav so vsi veseli, da se procesije ohranjajo.

G. Božo Zuanella in pevci mešanih pevskih zborov Planika iz Kobarida in Hrast iz Doberdoba med mašo na Matajurju (foto: Luisa Battistig, 1. 9. 2024).

Tarčmunška procesija je zjutraj iz cerkve sv. Ivana krenila za g. Božom Zuanello in nosilcem križa po poti, ki se tik pod cerkvijo spušča v dolino, nato pa navkreber do vasi-ce Jelene. Tu je bil postavljen prvi oltar, kakršne domačini postavijo v vseh vaseh, koder gre procesija. Pokriti so s prtom (na nekaterih je izvezen slovenski napis, npr. Glej Jagnje Božje ki odjemlje grehe sveta), na njih pa so križi, razpela ali podobe Kristusa, svečniki, blagoslovljena voda, sol za živino in rože. G. Zuanella je ob oltarjih v Jelini in vseh naslednjih v vaseh, pa tudi ob križih, ki stojijo ob poteh med vasmii, opravil obred z molitvijo, s petjem evangelija, prošnjo s križem na vse strani neba za varstvo pred strelo, nevihto, kugo, lakoto, vojno in za varstvo pridelkov, nato pa z blagoslovljeno vodo blagoslovil vas in polja. Procesija se je nadaljevala v Duš, Mašero, Gabrovico in Polavo, kjer jo je pri budističnem samostanu pozdravil budistični menih, in se skozi Ceplesišče in Vartačo vrnila na Tarčmun, kjer je bila ob 14. uri maša. Vso pot je g. Zuanella hodil s procesijo, in prav posebno lepo je bilo, ko je del poti z gručo otrok celo hodil vzvratno in z njimi prepeval. Bil je živa podoba župnika, ki vodi star obred in ga doživlja skupaj z ljudmi. Procesijo je spremljalo veselo zvonjenje cerkvenih zvonov.

G. Zuanello sem pozneje skupaj z Luiso Battistig, pisateljico in pesnico iz Mašere, obiskala na njegovem domu v Matajurju in ga prosila, da mi je pripovedoval ob fotografijah s procesije (fotografije in zapiski so shranjeni v arhivu Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU). Tudi on je povedal, da so bile procesije včasih zelo drugačne, da je prišlo ogromno ljudi, ki so molili in peli litanije in s seboj vzeli le vodo in kos kruha. Potem pa so se vasi hitro praznile in kazalo je, da procesij sploh ne bo več, a on nikoli ni odnehal. Pripovedoval je, kako radi ljudje nosijo težak križ na čelu procesije in da ga marsikateri kar noče spustiti iz

rok; pa še to, da tudi otroci želijo nositi knjigo, manjši križ in blagoslovljeno vodo. O procesijah je tudi pisal (Zuanella 1987), z bratom Pasqualom in z msgr. Marinom Qualizzo pa je leta 2014 nastopil tudi v video-posnetku procesije sv. Marka v tarčmunski in matajurski fari (Banchig 2015). Maše g. Boža Zuanelle ob kapeli Kristusa Odrešenika in Brezmadežne na vrhu Matajurja so nepozabne. Kapela je bila postavljena leta 1901, nato jo je poškodovala strela, med prvo svetovno vojno je bila porušena, leta 1962 pa obnovljena. Odtlej je vsako prvo nedeljo v septembru maša ob obletnici posvetitve kapele in gorski praznik, ki se ga udeležijo mnogi domačini, planinci in pohodniki iz Benečije, Furlanije in Slovenije. V prelepem naravnem prizorišču, obkroženem s planinskimi vršaci, je G. Zuanella molil v beneškem narečju, po slovensko, furlansko in italijansko, in v vseh jezikih pridigal o miru in dobroti, ohranjanju življenja in narave. Ob stotih obletnicah začetka in konca prve svetovne vojne se je poklonil vsem padlim žrtvam nesmiselne vojne in prosil za mir. Pri njegovih mašah je največkrat pel Mešani pevski zbor Planinska roža iz Kobarida, v zadnjih treh letih so se jim pridružili pevci Mešanega pevskega zbora Hrast iz Doberdoba. Po maši pa se je druženje in petje v prijateljskem ozračju, skupaj z njim, nadaljevalo pri Domu na Matajuri.

Ljubil je gore in bil navdušen planinec. O vzponih, kamor se je podajal največkrat skupaj z bratom Pasqualom, je veliko lepih člankov napisal pod naslovom »Nazaj v planinski raj«. Posebno je ljubil Krn in Matajur. Kot dejaven član je ves čas podpiral Planinsko družino Benečije, včlanjen je bil tudi v CAI (Club Alpino Italiano).

G. Božo Zuanella pa je še zlasti veliko svojega dela posvetil raziskovanju najrazličnejših vprašanj in pojavov v zgodovini, jeziku, etnologiji Benečije in drugih območij, kjer v Italiji živi slovenska manjšina. Najprej je objavljaj

Brata Božo (prvi z desne) in Pasquale (zgoraj) Zuanella s prijatelji planinci na vrhu Možica nad Soriško planino (foto: Massimiliano Miani, 30. 11. 2006).

v časopisu *Matajur*, ki je začel izhajati leta 1950 (od leta 1974 kot *Novi Matajur*); bil je tudi član uredništva, nato pa se je posvetil urejanju časopisa *Dom*, ki je začel izhajati leta 1966.¹ Poleg tega je pisal za časopise *Mladika*, *Naš tednik* in *Vita Cattolica* ter za *Trinkov koledar*, sestavljal gesla za *Slovenski krajevni leksikon* in *Primorski slovenski biografski leksikon*. Največ svojih člankov je posvetil toponomastiki in onomastiki, a je pisal tudi o gospodarskih dejavnostih, stavbarstvu, letnih šegah in praznikih, legendah in zagovorih, ljudski meteorologiji, dialektologiji, ljudskih pesmih in umetnosti ter še mnogih vprašanih, ki se tičejo Slovencev v Furlaniji. Pri nekaterih raziskavah sta sodelovala z duhovnikom msgr. Valentinom Birtičem (Birtig).

Zuanellovi spisi so dragoceni za vsakega raziskovalca Benečije. Naj za ponazoritev njegovega obravnavanja pojavov navedem vsaj nekaj odlomkov iz njegovih spisov, ki so za etnologijo še zlasti zanimivi.

Tako se npr. članek o kostanju in njegovem pomenu za Nadiške doline, ki sta ga napisala skupaj z Valentinom Birtičem, začne z navajanjem vasi na različnih višinskih legah, kjer uspeva to drevo, in z dejstvom, da o njegovi starosti v teh krajih »pričajo stari kostanjevi tramovi, podi in deske, ki se nahajajo v starih hišah ne samo v Beneči-

ji, ampak tudi v Čedajskih palačah«. Govori o vsestranski uporabi lesa, kostanju v prehrani, imenih in vrstah kostanja, ki so ga prodajali na čedajskem trgu, po drugi svetovni vojni pa so ga po vaseh prodajali prekupčevalci in trgovci. Benečani so ga po Furlaniji zamenjavali za koruzo, jeseni pa so ga »nabasali na »barele« in ga ponujali furlanskim kmetom od hiše do hiše«. In navaja:

Kako dragoceno je bilo kostanjevo drevo za naše ljudi izhaja tudi iz starih testamentov 17. stoletja, kjer je pisano kako je oče zapuščal posemezenim sinovom po en kostanj ali dva kostanja v tem ali onem kraju. Tudi cerkveni praznik (obletnica posvečenja domače cerkve), ki so ga obhajali navadno meseca oktobra je dobil naziv po kostanjevem plodu in še danes ga imenujejo »búrnjak«. V lokalnem narečju je še v rabi kakšna »pargliha« ali fraza iz kostanjeve terminologije kot na primer: »Prekleta griča!« (Griča v prenesenem pomenu predstavlja jeznega, napihnjenega in nadležnega človeka.) (Birtič in Zuanella 1981: 4)

Navaja primke in ledinska imena, ki izhajajo iz besede kostanj, nato pa še načine klatenja, pobiranja in shranjevanja kostanja, in sklene: »Lahko zapišemo, da je bil nekdanj pri nas kostanj prava mana, rekli bi vsakdanji kruh brez katerega bi takratne številne beneške družine težko shajale in se preživljale« (Birtič in Zuanella 1981: 4). Skupaj z Valentinom Birtičem sta raziskovala tudi stare beneške hiše in o njih objavila članek z risbo Morena Tomasetiga

¹ Zahvaljujem se g. Giorgiu Banchigu za bibliografijo Boža Zuanelle v *Domu*, ki mi je bila v veliko pomoč pri pisanju prispevka.

(Birtič in Zuanella 1982: 4).

Posameznim tematikam je posvetil cele serije. Tako je v *Domu* leta 1991 objavil več člankov pod skupnim naslovom Kazoni na Matajуре. V začetku prvega se takole spominja kazonov, ko so bili še polni življenja:

Pred drugo svetovno vojsko an še približno trideset let po nji je bluo poliete gor na Matajуре vsê živuo, Marsinci, Matajurci an Loščaki so siekli travo malomanj do varhà Matajura, na pašah an na planinah so se pasle krave an njih zvonjenje se je mešalo z vriskanjem judi, ki je odmievalo od brega do brega. (Zuanella 1991: 3)

V naslednjih člankih podrobno in slikovito popiše kazone, kje in kdo jih je postavil in uporabljal, ter življenje in delo na planini, tudi mikrotoponime, ki spominjajo na nekdanjo živinorejo.

Leta 1994 pa je v *Domu* objavil več člankov pod skupnim naslovom Stari malni v Nediških dolinah, v katerih je ponovno združil na eni strani svoje dobro poznavanje arhivskih virov, na drugi pa pozorno opazovanje na terenu z očmi domačina. Tako na začetku prvega članka piše, da sta bila najstarejša mlina v Nadiških dolinah v Ažli, ki je bil obnovljen in je še deloval, in v Dolenjem Barnasu, ki je bil že približno štirideset let zapuščen. Nato pa doda še zanimivost, da že *Starogorski rokopis* omenja mlinarje v teh vaseh na koncu 15. stoletja in da je tudi v krstnih knjigah špeterske fare leta 1618 zapisan nek »Simon Mulinaro de Asida«, leta 1645 pa »Simon Mlinar de Azzida«. Nadaljuje, da so v tistih časih v mlinih tudi stopali kašo, navaja priimek neke ženske »Stopera« in nekega moškega »Stoper« in mnoge omembe mlinarjev in mlinov »v bukvah špietarske fare« (Zuanella 1994a: 8). Natančno je popisal delovanje, starost in stanje mlinov in njihove opreme ter o vsakem od njih dodal podatke o dokumentaciji. Serijo je končal z mlinarsko terminologijo in na koncu zapisal: »Stari malni so priče naše materialne kulture, na žalost pa so skor usi podarti. Jest san dokumentiru njih obstoj z namienan, de se ohrane vsaj u spisih an na fotografijah spomin nanje, saj so tudi oni an part naše domače zgodovine.« (Zuanella 1994b: 8)

V vseh člankih je Božo Zuanella najprej predstavil predmet svojega spisa, npr. procesijo sv. Marka, kazon, mlin, hišo itd. v trenutnem stanju, nato pa posegel v preteklost,

navedel arhivske vire, pričevanja domačinov in lastne spomine, vse pa opremil še s svojimi fotografijami. Pregleda njegovih objav, od katerih je vsaka izvirna in edinstvena, še nimamo, čeprav bi zaslužile celovito predstavitev in ovrednotenje.

Z vsem svojim delom je Božo Zuanella ustvaril neprecenljivo darilo svoji ljubljeni Benečiji.

Literatura in viri

BANCHIG, Giorgio (ur.): *Te rogamus, audi nos! Procesija sve-tega Marka v Tarčmunski in Matajurski fari (Sauodnja) / Rogazioni di san Marco nelle parrocchie di Tercimonte e Montemaggiore (Savogna)*. Čedad: Združenje Associazione don Eugenio Blanchini, 2015.

BIRTIČ, Valentin in Božo Zuanella: Kostanj in njegov pomen za Nediške doline. *Dom*, november 1981, 4.

BIRTIČ, Valentin in Božo Zuanella: Stare beneške hiše. *Dom*, junij 1982, 4.

DOM: Naša Benečija je oživela. Naj živi še naprej! *Dom*, 15. julij 2015, 1.

GOSGNACH, Ezio: Čedermacu je še puno. *Dom*, 15. junij 2025, 1.

PEČE, Miha: Vaški praznik Sv. Lovrenc. Video. Ljubljana: AVL ZRC SAZU, 2003.

ZUANELLA, Božo: Procesija Sv. Marka. *Dom* 8, 1987, 3.

ZUANELLA, Božo: Kazoni na Matajуре. Na planinah an sano-žetih je bluo ankrat poliete veselo. *Dom* 15, 1991, 3.

ZUANELLA, Božo: Stari malni v Nediških dolinah. *Dom* 10, 1994a, 8.

ZUANELLA, Božo: Stari malni v Nediških dolinah. Mlinarska terminologija. *Dom* 20, 1994b, 8.

ZUANELLA, Božo in Marino Qualizza: *Anni bui della Slavia: Attività delle organizzazioni segrete nel Friuli orientale*. Čedad: Società Cooperativa Editrice Dom, 1996.

ZUANELLA, Božo in Marino Qualizza: *Mračna leta Benečije: Dejavnost tajnih organizacij v vzhodni Furlaniji*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1998.

ZUANELLA, Božo: Cramar. *Dom* 21, 1998, 3.

ZUANELLA, Božo: Crisnaro/Križnar. *Dom* 12, 1999, 3.

